

Bányai Éva

EMLÉKEZET-TEREK

„A képzelet és az emlékezés párban járnak.”

Az utóbbi években a térgondolkodás dominanciája nyert teret a temporalitás-elméletekkel szemben, azóta térfordulatnak nevezzük e jelenséget, noha a fordulat – nevében is – magában hordozza az időaspektust is. 1989 sem önmagában tényező, hanem „helyi értéke” alapján: a közép-kelet-európai térségbeli történelmi/társadalmi változások, átmenetek időreprezentációjaként. Negyed évszázaddal az „eseményeket” követően sincsenek megnyugtató válaszaink a korszakváltó jelenségek miértjeire és hogyanjaira, de a kezdeti publicisztikai, majd történészi, s ezt követően művészeti (főként irodalmi és filmművészeti) értelmezések és reflexiók árnyalják és egyben további kérdésekkel bonyolítják az emlékezet reprezentációit.

Az emlékezés tereit a viszonyok képezik meg, az emlékezet az emlékező és a tárgya közötti viszony függvényében alakul. A viszonyterek és a térvizonyok az emlékezés és felejtés köztes helyeiben a folyamatos változásnak vannak kitéve, a tér hozza létre a(z) időbeli, perszonális, kollektív stb.) viszonyokat és a viszonyok teresülnek.

„A tér nem egy olyan közeg, amelyben elrendeződnek a dolgok, hanem médium, amely által elrendeződnek a dolgok” – mondja Maurice Merleau-Ponty, s ezen állítása fölöttébb érvényes a köztes térségi viszonyainkra, amelyek heterogén, differenciált viszonyrendszereket teremtve konstruálják a térségről alkotott képzeleteinket. A Deleuze–Guattari-féle geofilozófiai értelmezések is rávetíthetők a térségi konstrukciókra: a territorializálás, deterritorializálás, reterritorializálás – rögzülés, elmozdulás, újrarögzülés interferenciája során, a folyamatos elmozdulások és megállapodások folyamataiban követhetjük a történelmi és kulturális térdimenziókat, valamint nyelvünk térbeli megnyilvánulásait is. Ezáltal vizsgálat tárgyát képezi az is, hogy egy, időben és térben folyamatosan elmozduló történetre adott reflexió hogyan mutatkozik meg a nyelvben.

Az emlékezet helyeinek (Pierre Nora) képzése, kutatása, az archiválás kényszere, a nyomok rögzítése, a múlt teresülése és a viszonyok közegének körülhatárolása mind mulaszthatatlan és pótolhatatlan feladatnak tekinthető, egyéni kényszerként interiorizálva, mely közösségi kötelezettségként

saját történelmünk újjáélesztése révén identitásunk állandó újradefiniálását eredményezi. „Az emlékezet kötelessége mindenkit önmaga történészévé tesz” – mondja Nora, s e jegyeket vélem felfedezni az utóbbi években megjelent kortárs magyar prózaművekben is, amelyek az emlékezet-nyomok, a közelmúlt, a totalitarizmus-korszak nyomainak rögzítését kísérelik meg. Ezen prózaművek nagy része az egyéni és családtörténeti réteg mellett a romániai/erdélyi köz- és magándiskurzusoknak, a kollektív és a privát emlékezet elmondhatatlannak tűnő, rituális meghatározottságú történeteinek manifesztumai, irodalmi-fikciós konstrukciói is. A prózaszövegek arra (is) próbálnak egyéni választ adni, hogyan válik a(z) Assman-féle) rituális koherencia textuális koherenciává, a kommunikatív emlékezet kulturális emlékezetté. Ez szorosan összefügg a geokulturális narráció jegyeinek érvényesülésével, ugyanis ezek a prózaszövegek olyan nyelvi és nem nyelvi dokumentumok lelőhelyei, amelyek – miként Faragó Kornélia mondja a geokulturális viszonyokat feltérképező írásaiban – azt a kultúrát teresítik, amelyben létrejöttek. A kultúra az, ami teresül és teresít – a kultúra teresítő ereje képezi a geokultúrát.

A kulturális heterogenitás alapvető jellemzői ezen regényeknek, többszintű és többdimenziós perspektíva révén mutatkozik meg az elbeszéltni vágyott világ. A poétikai konstrukciók ellenállnak az egyneműsítés lehetőségének, különböző, olykor elkülönülő viszonyok és nézőpontok hálózata jön létre.

A különféle kollektív emlékezetek egyedi metszéspontjain képződött egyéni emlékezet szelektív, ebből kifolyólag törekeny, hiányos, hiszen anynyi emlékezet van, ahány csoport (Maurice Halbwachs). Pierre Nora is állítja: „Az emlékezet természeténél fogva sokféle és sokszorozódó, kollektív, többes számú, mégis individualizált.” Ezen individualizált emlékezetek és a képzeletet összejátéka eredményezte a kiváló prózaműveket, amelyek mindegyike önálló és elkülönülő, mégis összeolvasható és egymást erősítő szövegkorpusszá lényegülnek. A múlt-képzetek, az emlékezet sokkal inkább konstrukciós kérdés, mint reprodukció (Gyáni Gábor), ennél fogva a szövegvilágok is a képzelet és emlékezés egymást kiegészítő és felerősítő, komplexen viszonyaként konstruálódnak.

Térségünkben 1989 időkeresztvezésként is olvasható, a világ keresztvezéskéinél lakozás (Ian Chambers) temporális vonatkozásaként. A '89. december végi események akár egy regény kerettörténetét is képezhetik, mely regény nyitómondata „Tehát elkezdődött –” (Kiemelés az eredetiben) a Kórus-nyitányra reflektál, a művet záró fejezet pedig '89 karácsonyát meg-

idézve ágyazza be a fordulat-történetet a felnőtté válás korszakjelölő momentumába.

Egy másik kiemelkedő prózaszöveg egyetlen tízoldalas mondatba sűrítve, a forradalmi-felszabadulás hevületet az orgazmushoz hasonlítva jeleníti meg: „fény gyúl az agyban”, egyben azt az általános – a korszakot „ábrázoló” regényekre vonatkoztatott – attribútumot erősítve, hogy ezek a regények nemcsak a geokulturális narráció jegyei, hanem a testpoétika ismérvei felől is értelmezhetők.

Egy szintén ugyanebben az időszakban megjelent prózamű a '89-es eseményeket egy külföldi tévéstáb forgatási jelenetével tolja az abszurd és a visszaforgathatatlan, elmesélhetetlen terébe, jelezve, hogy a történetek ideje és az „elbeszélés”, az újramondás ideje közötti diszkrepancia feloldhatatlanná válik.

A szövegek általános jellemzője ugyanakkor a kezdeti reflektált, az átmenetre utaló elbizonytalanodás: a nyugtalanító, félelemmel átítatott bizonytalanságból egy reménykeltő bizonytalanságba kerülnek az „eseményeket” in medias res megélő szereplők, a történet és elbeszélés feszültsége terében. Ugyanis „Egy térkép el tudja mondani, hogyan találjak meg egy helyet, amit, bár gyakran képzeltem el, még sosem láttam. Aztán amikor odaérek, a hely nem a képzeletem helye. A térképek, felnőve a valósághoz, egyre kevésbé igazak.” (Jeanette Winterson)